

Kapitel 13
Rättvis handel

Kapitel 13

Rättvis handel

Det finns en rad metoder för att påverka företagen att förbättra villkoren för de anställda i världen, förutom traditionellt fackligt arbete. Ett sätt är att driva igenom så kallade uppförandekoder. Ett annat är att underlätta för konsumenter att välja produkter som framställts på ett godtagbart sätt genom olika märkningar.

Vi kan alla påverka företagen i vår roll som konsumenter. Den offentliga sektorn är en stor uppköpare som bör agera föredömligt och offentlig upphandling är därför en viktig arena för att driva igenom vettiga villkor för produktion av varor och tjänster.

Uppförandekoder – så uppstod de

Under 1990-talet riktades ljuset allt oftare mot svenska företags agerande i utvecklingsländer. Svenska fackföreningar

Barnarbete är särskilt vanligt i underleverantörsleden. På bilden ses en pojke som bleker och färgar tyger i Gujarat i Indien. Bild: Mats Wingborg

och konsumenter ställde allt hårdare krav på de stora klädföretagen, som H&M, Lindex och KappAhl. Ännu känsligare för klädföretagen blev det när media började rapportera om odrägliga villkor vid några av leverantörsfabrikerna.

I SVT:s dokumentär *Senaste mode – till vilket pris?* från 1997 besökte tv-teamet några av H&M:s leverantörsfabriker i Kina och Filippinerna. Vid en av fabrikerna i Kina var arbetspassen 14 timmar om dagen, sju dagar i veckan. Vid fabrikerna i Filippinerna hade H&M pressat ner priserna med 30 procent.

Men det som väckte mest uppståndelse var att en av fabrikerna i landet lade ut tillverkning på hemarbetare. I ett hem sydde en nioårig flicka kläder åt H&M. Två andra flickor berättade att de arbetat till midnatt med att sy kläder åt H&M och att de för det tjänat cirka två kronor.

H&M:s företagsledning blev oroad över att avslöjandena skulle skada klädföretagets anseende. Det skulle också kunna leda till lägre försäljningssiffror. H&M beslutade att omedelbart anta en så kallad uppförandekod. I koden slog man fast vilka villkor som skulle gälla i leverantörsfabrikerna.

Ganska snart började andra klädföretag att följa efter. Allt fler antog uppförandekoder för att reglera de sociala villkoren. Leverantörsföretagen var tvungna att skriva på att de skulle efterleva kraven i koderna. I annat fall gick de miste om beställningarna.

De svenska klädföretagen började upprätta system för att se till att koderna följdes. Det skedde genom egna kontroller av leverantörsföretagen men också genom att man anlidade etiska revisionsbyråer som utförde kontrollerna.

Fler företag antar uppförandekoder

Systemet med uppförandekoder fick snabbt en allt större spridning. Det som hade börjat i klädbranschen blev snart

en modell för alla företag med verksamhet i omvärlden. Uppförandekoder används i dag för att kontrollera villkoren hos leverantörer. När industriföretag använder uppförandekoder är syftet snarare att skapa sociala riktmärken för den egna produktion som företagen bedriver i olika delar av världen.

Även internationellt har uppförandekoder blivit en modell för transnationella företag. På engelska kallas koderna för codes of conduct. För många företag är uppförandekoderna ett verktyg för företagets sociala ansvar. Även för detta finns ett engelskt uttryck som fått stor spridning, CSR (Corporate Social Responsibility).

Samordning av den sociala kontrollen

När allt fler företag hade antagit uppförandekoder började man inse att det blev orimligt att varje företag skulle ha sin egen kod och sitt eget kontrollsystem. Det ledde till en ökad samordning. Grupper av företag enades om gemensamma koder och system för inspektioner. Det har resulterat i ett antal företagsöverskridande organisationer.

Den största av dessa organisationer är Business Social Compliance Initiative (BSCI) med huvudkontor i Bryssel. BSCI är en organisation för europeiska företag inom framför allt kläd-, textil-, sko- och accessoarbranschen. BSCI har en egen uppförandekod och utför egna inspektioner av medlemsföretagens leverantörsfabriker. Över 30 svenska företag har anslutit sig till BSCI.

En annan stor sammanslutning är Fair Wear Foundation (FWF) med säte i Amsterdam. FWF samarbetar nära med nätverket Clean Clothes Campaign (CCC) som bedriver kampanjer för att förbättra villkoren för klädarbetare. Svensk medlem i CCC är nätverket Rena Kläder.

En global gigant, men av mindre betydelse för svenska och

europiska klädföretag, är den amerikanska organisationen Fair Labor Association (FLA). H&M är dock anslutet till FLA för de leverantörer man använder i Kina och Turkiet.

Kritik av företagens CSR-arbete

Fackföreningsrörelsen har både berömt och kritiserat företagets arbete med sociala uppförandekoder. Uppföljningar visar att uppförandekoderna inneburit att arbetsmiljön och säkerheten vid många leverantörsfabriker har förbättrats. Fler arbetare är också försäkrade och får ut övertidsersättning.

Däremot har uppförandekoderna inte varit bra verktyg för att stärka fackets position. Visserligen står det i alla koder att de anställda ska ha rätt att organisera sig fackligt. Men i realiteten har koderna inte inneburit att fler arbetare gått med i facket.

Många leverantörsföretag använder i sin tur underleverantörer. Inom exempelvis klädbranschen är det vanligt att man lägger ut färgning av tyger och brodering på andra företag. Flera studier visar att ju längre ut man kommer i produktionskedjan desto större är missförhållandena. Där är det fortfarande vanligt med barnarbete och skadliga arbetsmiljöer.

Inspektionerna sker nästan enbart i det första ledet, direkt av leverantörsföretagen. Systemet med uppförandekoder och inspektioner misslyckas därför med att förbättra villkoren där situationen är värst.

Ett annat problem är att uppförandekoderna för det mesta bara slår fast att leverantörerna ska betala de statliga minimilönerna. Följer leverantörerna dessa regler bryter de inte mot lagen. Problemet är att minimilönerna ofta är extremt låga.

Allra lägst är minimilönerna i Bangladesh. Där tjänar klädarbetare motsvarande 300 kr i månaden. Det är svårt att leva på och gör det nödvändigt för arbetarna att jobba mycket

övertid. Fackliga organisationer kräver att alla arbetare ska ha rätt till en ”skälig levnadslön”. En svårighet är emellertid hur en sådan lön ska definieras. Vad menas med en skälig levnadslön? Vad ska den räcka till?

Risk för privatisering av reglerna i arbetslivet

Debatten kring uppförandekoder har gjort att åtminstone vissa företag känt sig tvingade att ta de sociala frågorna på allvar. Om företagen bara vidtar kosmetiska förändringar riskerar de att bli avslöjade som hycklare, något som i sin tur hotar lönsamheten.

Men alla företag tyckte inte att frågan är lika känslig, vissa tar de sociala åtagandena på allvar, medan andra bara använder dem som ett instrument för att förbättra sin image.

Robert Reich, arbetsmarknadsminister när Bill Clinton var president, har pekat på faran att om storföretagens uppförandekoder blir det avgörande styrmedlet för att åstadkomma förbättringar i det globala arbetslivet, då sker det till priset av att lagar och avtal får mindre betydelse. Detta är också vad som skett. I den indiska staden Noida, ett centrum för klädtillverkning, vittnar flera fabriksägare om just detta.

Så här säger Sunil Bahadur vid ett företag som syr kläder åt H&M, Åhléns och Indiska: ”Lagarna i det här landet efterlevs inte och den statliga kontrollen är korrupt. Vid det här företaget finns inte heller några fackföreningar. Däremot anstränger vi oss för att följa beställarnas uppförandekoder. Gör vi inte det får vi inga nya beställningar.”

Det är förstås positivt att uppförandekoderna kan bidra till förbättringar. Men det negativa är att de lagar som beslutas i demokratisk ordning har så liten betydelse och att fackliga avtal helt saknas. I värsta fall kan uppförandekoder komma att ersätta lagar och avtal. Det skulle betyda att reglerna för arbetslivet beslutas av företagen själva och inte av demokratiskt

valda organ och inte efter förhandlingar med de fackliga organisationerna.

Många fackliga organisationer menar att ett bättre alternativ än uppförandekoder är internationella fackliga ramavtal. Ett ramavtal kan till innehållet vara ganska likt en uppförandekod. Skillnaden är att ett ramavtal är en överenskommelse mellan ett globalt fack och ett transnationellt företag, medan uppförandekoderna är en deklARATION som ensidigt antagits av ett företag.

Textilarbetare brann inne hos H&M:s leverantör

I februari 2010 brann det i fabriken hos H&M:s underleverantör Garib and Garib i Bangladesh. Brandutrustningen fungerade inte och flera utgångar var blockerade. Det ledde till att 21 arbetare omkom och minst 50 skadades.

Situationer för textilarbetare i världen, och andra som producerar varor eller råvaror som säljs i våra länder, har ibland förbättrats. Men fortfarande erbjuds löner och villkor som är långtifrån acceptabla. De sämsta villkoren i världen för textilarbetare finns förmodligen i Bangladesh. Lägsta lönen är motsvarande 300 svenska kronor, men för att överleva skulle en arbetare behöva flera gånger så mycket i lön.

Till H&M:s försvar ska sägas att det svenska företaget drivit på om att lönerna måste höjas. 2009 deltog H&M i en kampanj som ledde till kraftigt höjda löner, men prisökningarna i landet har gjort att arbetarnas ändå inte märkt av några förbättrade villkor.

Konsumentmakt

Rättvis handel handlar om att använda konsumentmakt för att påverka arbetsvillkor och miljö. Den strategin har fått allt större genomslag och har också blivit allt viktigare för arbetarrörelsen.

Vid sidan av den politiska och fackliga vägen att påverka finns alltså ytterligare ett verktyg: att agera som konsument. Den kan handla om enskilda individer som handlar varor och tjänster, men också om företag och organisationer och om den offentliga sektorns upphandlingar.

Vi kan välja att så ofta det går handla produkter från företag som uppfyller högt ställda sociala och miljömässiga krav. Ofta har sådana produkter någon form av märkning som ska garantera att de är ”rättvist” eller ”miljövänligt” producerade.

Fairtrade

Fairtrade är en produktmärkning med kriterier både för småskaliga kooperativ och för större plantager med anställd arbetskraft. För kooperativen och liknande småjordbruk ska producenterna organisera sig i en demokratisk form.

Efter certifieringen får producenten ett garanterat minimipris och en social premie. Minimipriset på varorna utlöses i den händelse det blir ett globalt prisfall. Den sociala premien ska användas för lokala projekt, som att bygga skolor. I kriterierna för anställda betonas fler aspekter av arbetsvillkoren, bland annat rätten att bilda fackföreningar.

Fairtrade-kriterierna är utvecklade av Fairtrade International, en paraplyorganisation för märkningsinitiativ i 27 länder. En av medlemmarna är Fairtrade Sverige. I Fairtrade Sverige ingår flera fackliga organisationer, däribland LO.

Fairtrade International samverkar med FLO-CERT, ett självständigt organ som ansvarar för inspektioner och certifiering. Det finns många Fairtrade-märkta produkter i Sverige. De stora varugrupperna är kaffe, bananer, vin, kakao, choklad, rosor, bomull, socker, honung, te, kalla drycker, snacks och bollar. Svensken handlar fairtrade-produkter för i genomsnitt 129 kr per person och år.

Försäljningen av Fairtrade-märkta varor har successivt ökat. Allra mest framgångsrik är försäljningen av kaffe och bananer.

Världsbutikerna

En annan del av rörelsen kring rättvis handel är de så kallade Världsbutikerna sammanslutna i Nätverket rättvis handel. För närvarande finns ett fyrtiotal Världsbutiker i Sverige. Varorna i Världsbutikerna har för det mesta ingen märkning, men man utlovar att tillverkningen ska ha följt de kriterier som satts upp av den internationella organisationen World Fair Trade Organization (WFTO).

Till skillnad från de Fairtrade-märkta varorna har produkterna ofta haft en något mer komplicerad tillverkningsprocess. Typiska varor utgörs av accessoarer, interiörartiklar och hantverk.

I gränslandet för vad som brukar betraktas som rättvis handel finns ytterligare etiska märkningar av varor utifrån olika specifika kriterier. Framför allt handlar det om miljökrav. Hit hör Naturskyddsföreningens märkning Bra Miljöval, Miljömärkning Sverige AB som på regeringens uppdrag utfärdar märkningarna Svanen och EU Ecolabel samt Krav ekonomisk förening med märkningen Krav.

Hjälper rättvis handel?

Fairtrade och rättvis handel har bidragit till att stödja tillverkning som följer höga sociala och miljömässiga krav. Ofta har det handlar om små producentkooperativ i utvecklingsländer. Inte minst har fler småbönder fått en möjlighet att överleva.

Eftersom försäljningen av fairtrade-produkter har ökat betyder det allt fler arbetare i utvecklingsländer tillverkar varor som uppfyller högt ställda sociala kriterier.

Samtidigt finns begränsningar med strategin:

– Rättvis handel lämpar sig för oförädlade varor. Däremot är det praktiskt svårt och dyrt att certifiera mer komplexa produktionskedjor. Av detta skäl finns exempelvis inga Fairtrade-märkta mobiltelefoner.

– Fairtrade stödjer framför allt små jordbruksproducenter. Risken finns att Fairtrade stimulerar jordbrukarna att hålla fast vid en småskalig produktion, samtidigt som jordbruket skulle behöva mer av storskalighet för att överleva.

– Rättvis handel har inte varit ett effektivt verktyg för att stärka den fackliga organiseringen bland arbetare i utvecklingsländer. Orsaken är att rättvis handel främst stöttat små producenter och kooperativ, medan fackliga organisationer oftast har sin bas på arbetsplatser med många anställda.

Frågor:

Vilka argument finns för att köpa produkter som är rättvisemärkta?

Är rättvisemärkning ett bra sätt att förbättra villkoren för odlarna?

Finns det andra sätt att skapa bättre förhållanden för dem som odlar våra varor?

Offentlig upphandling

Det offentliga, framför allt i form av kommuner och lands-ting, inhandlar stora kvantiteter av varor, även utanför Sveriges gränser. Eftersom det rör sig om stora belopp och skattemedel är det extra viktigt att beslutsfattarna bryr sig om villkoren för de som arbetar med att framställa dessa produkter.

2007 avslöjade organisationen SwedWatch att tillverkning-
en av sjukhuskläder och enkla kirurgiska instrument sker under oacceptabla former. I en dokumentärfilm som visades i TV4:s Kalla fakta visades bland annat hur ungdomar dop-
pade händerna i giftiga ytbehandlingsbad vid tillverkning av saxar och pincetter som säljs till svenska landsting.

På den fabrik i södra Indien där det var allra sämst arbets-

villkor av de arbetsplatser som undersökts pågick arbetet dygnet runt och många anställda uppgav att de hade arbetsveckor på 90 timmar. Kläderna de tillverkade såldes bland annat till Skånes, Västra Götalands och Stockholms läns landsting.

De anställda i Pakistan som tillverkade handdukar till det välkända företaget Almedahls, som även säljer till offentlig sektor, uppgav att de fick en lön som låg långt under den lagstadgade minimilönen och att de var förbjudna att organisera sig i fackföreningar. Om de gjorde misstag i produktionen straffades de med övertid.

Den obligatoriska arbetstiden var 72 timmar vilket är klart över vad den pakistanska arbetstidslagstiftningen föreskriver. Den här leverantören hade inte heller någon som helst rening av utsläppen från färgning och blekning.

På andra undersökta fabriker förekom otillåtet nattarbete och barnarbete. De långa arbetstiderna var legio och löner och ersättningar låg långt under miniminivåerna i lagstiftningen i respektive land. De landsting som pekades ut i rapporten meddelade omgående att de skulle börja formulera sociala krav i sin upphandling.

Avslöjanden av det här slaget är viktiga, men de får inte leda till att vi slutar köpa varor från fattiga länder. En bojkott löser inga problem, då lämnar man bara de anställda i sticket. I stället bör uppköparna formulera hårdare krav, och följa upp dessa. Landstingen i Västra Götaland, Stockholms län och Skåne har gått i bräschen för etiska krav vid offentlig upphandling genom att ta fram en uppförandekod. Det finns även liknande initiativ på kommunal nivå.

Två av ILO:s åtta så kallade kärnkonventioner för bra arbetsförhållanden handlar om att arbetarna ska ha rätt att organisera sig fackligt. Om man följde konventionerna borde det innebära problem till exempel med de varor som köps från Kina där fria fackföreningar är förbjudna och där oerhörda mängder av de varor vi konsumerar tillverkas numera.

Även om marknaden för offentlig upphandling är stor i Sverige är den gigantisk om vi tittar på hela EU-området. Det är därför viktigt att driva gemensamma krav inom hela EU-området och här har Europafacket och andra gränsöverskridande organisationer en viktig roll att spela.

Ett land som utmärker sig är Nederländerna som på nationell nivå antog en ambitiös målsättning att all statlig upphandling ska vara ekonomiskt, etiskt och miljömässigt hållbar från 2010. Norge antog 2007 en treårig nationell handlingsplan för miljö- och socialt ansvar i offentlig upphandling.

Källor: *Är det värt det?*, skolmaterial om rättvis handel, Anna-Lena Lodenius, red, Fairtrade/Rena kläder, 2012. *Socialt Ansvar – En god affär?*, Mats Wingborg, Utrikespolitiska Institutet, 2010.

Läs mer:

Hemsidor

Fairtrade i Sverige: www.fairtrade.se

Fair Trade Center: www.fairtradecenter.se

Swedwatch: www.swedwatch.org

Schyst resande: www.schystresande.se

Böcker och rapporter

LO TCO Biståndsnämnd / Fairtrade / Rena kläder: *Guide till offentlig upphandling*, 2010.

Wingborg, Mats, *Socialt Ansvar – En god affär?*,

Utrikespolitiska Institutet, 2010.

Lodenius, Anna-Lena, red.: *Är det värt det?*, skolmaterial om rättvis handel, Fairtrade/Rena kläder, 2012.